

ԸՆՏԻՐ ԱՄՈՒՄԻՆ. ՔՍԱՆ ԵՒ ՉՈՐԱ ԱՄՔ
ԵՂԱՒ ԿԵԱՆՔ ԶՈՐԻՆ.
ԷՅԼԷԻՆ ՆԱԶԱՐ ՊԵՕՅԼԷ ՃԻՎԱՆԻ
ՍԱՆԸԸՄԱՅԱ ՔԵ ՏՕԼԱՐՈՒՇ ՔԵՄԱԼԻ
ՀԷՆԻՋ ԹԻՐԷՄԻՇ ԳԵՏԱՆ ՄԻՍԱԼԻ
ՍԱՆՔԻ ՎՈՒՐՄՈՒՇ ՏՈՒՐ ՕԼՄԱՋ ԻՄՔԻԱՆԻ
ԻՇԻՏԷՆԼԷԻՆԻ ԻՒՐԷԿԻ ԵՏԱՆԻ
ՔԱՆ ԵԱՀԼԱՐ ԻԼԷ ԿԵՕՋԼԷՐԻ ՏՕԼՏԻ
ՁԻՒՆ ԻՆՇԱՆ ՏԷՆԱՐՇ ՊԻՐ ՄԷԼԷՔ ԻՏԻ
ՀԷՐ ՎԷՀՇԻ ԻԼԷ ՀԻՄՆԻՆԻ ԷԹՎԱՐԻ
ԱՋ ՋԵՄԱՆՏԷՆ ՏԻՒՆՅԱՅԱ ԿԻՐՏԻ
ԼՕՔԻՆ ԻՇՆԻԼԱՋ ՊՈՒՆՅԱ ՏԷՔԻ ՕԼՏԻ
ԷՕՔՏԱՆ ՎԱՐԻՏԷՆ ԻՒՒՆՅԱՆԸՆ ԷՄՐԻ
ՊՈՒՏՈՒՐ ՏԷՐՈՒՊՏԷ ՎԱՐՋՏԸՐ ԹԵՄԷՆՆԻ
ՅԱՄԻ ՏՈՒՆ 1886. ՀՈԿՏ. 30.

8.

(Յաշի Հայոց եկեղեցւոյ քակը):

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ

ԳԱՄԻՆԱՐ ՅԱԿՈՎԱՐ ՊԸՅԸՔԼԵԱՆՅՈՑ
ՈՐԴԻ ԸՍՏՈՒՆՆԱՏՐՈՑ ՀԱՃԻ ՄԸՆՉՈՒԿԻ
ԾՆԵԱԼ Ի ԹՈՒՄՉՈՒԿ Ի 10 ՄԸՐՏԻ 1809Ի,
ԵՒ ՎԱՆՃԱՆԵԱԼ Ի ՅԵԱՇ Ի 23 ՓԵՏՐՎԻՐ 1891
ԸՍՏ ԹԻՆ ՀԱՅՈՑ ԹՅԼ, ՈՐՈՑ ԱՐԻՆԱՄԲՔ
ՀԱՍՏԱՅԵՑԱԼ Ի ՄՈՆՏԱՆԵԱ ԱՌԱՋԻՆ
ՀՈԳԱՐԱՐՉՈՒՐ ԵՒ ՎԱՐՃԱՐԱՆՔ ԱՋ.
ԳԱՅԻՆՔ
ԵՒ ՍՏԱՅԱՆ ՎԱՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՆԱՍԱՐՈՒՒ
ԸՆԴ ԲՆԻԿՍ Ի ՔԱՎԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱՌՈՒՆՅՈՑ

ՅԱՎԱՆԱԳԻՐԸ

ՍՏԵՓՈՆԱՆ ՎԵՐԳ. ԼԵՀԱՅԻՈՑ

"Հանդէս, ի ներկայ տարուան Յունուարի
պրակին մէջ Հ. Ն. Ալիսեան Ստեփանոս Լե-
հայի վարդապետի մասին գրած յօդուածով"
Լեհայոց տապանագիրին շքութեան վրայ
իրաւամբ կը տարակուսէր:

Արդ՛հետեւ Հասխաթունեան, Ալիշան եւ
ուրիշներ բոլորովին սխալ օրինակած են Սա-
լեհայոց տապանագիրը. այստեղ կը գնեմ
խնկանք, զոր օրինակած եմ անձամբ, իմ
առաջին գիտական ուղեւորութեանս միջոցին ի
Ս. Էմբրանին: Աւելորդ չըլլայ թերեւս աւել-
ցնել, թէ տապանագրին թղթէ մէկ կողապարն
ալ Հանեան եւ բերած եմ Հեաս, որ իմ ուրիշ

արձանագրութիւններու հետ կը պահուի Պա-
րիսի մօտ Սէն. Գերմէնի թանգարանին մէջ:

Ահաւասիկ տապանագիրը, առջ առ առջ,
ամբողջ երկամագիրը.

ՅԱՅՄԱՐ ԳԻՍՆ ՆԱՍՍ ԵՒ
ԵԱԼ ՊԱՇԻ ՄԸՐՄԻՆ
ՄԱՔՈՒՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ (այդդէ-)
ՍԵԱՐԱՆ ԸՍՏԵՓ
ՍԱՆԱՍԻ ՈՐ ԷՐ ՅԵՂ
ԵԱՒ ԲՆԻԿ ԼԵՀԱՅԻ
ՍԵՒՆ Ի [ԳՈՒՐ] Ս ՍՅ
Ս ԸՆԿԵՐԻ ՀԱՅԱՐ
ՀԱՐԻՐ ԸՆԴ ԵՐԵՒԱՆ
ԿՐԻՆ ԲԱՌԻՒ Կ ԹԻՒ
ՀԱՅԱՊԱՋՆԻ ՈՐՔ ՀԱՆ
ԴԻՊԻՔ ՏՈՒՔ ՋՈՐԱՐՄԻ
ՆՍ ԵՒ ՁԵՋ ՈՂՈՐՄԵՍԻ

Տապանագրին առաջին առաջին
երեք բառերը տարբեր տարբեր օրինակուած են
ուրիշներէ, վասն զի ասոնքն առաջինն ու եր-
րորդը փակագիր են, եւ երկրորդը՝ նախորդ
բառին (փակագրին) կցուած. բայց ուշագիր
մէկը բացարձակ կերպով կը տեսնէ, որ հոն
գրուածն է՝ ՅԱՄԱՐ ԳԻՍՆ ՆԱՍՍ: Ինչպէս ըսի,
մէջոտի (ԿԻՍՆ) բառը փակագիր չէ. եւ ստիկա
մեղ կ'առաջնորդէ ԿՈՒՐՍ կարգաւոր յորդ առ-
ջին բոլորովին կոտորած բառը, որմէ Ս մի վայն
մնացած է այսօր, եւ զոր Հասխաթունեան կը
կարգայ ԳՈՒՐՍ, Գ-ով. ուրեմն Հասխաթուն-
եանի ժամանակ բարդ կոտորած չէր. բայց հիմայ
մէջոտիէ երկուքի բաժնուած է դժբախտաբար.
Գաւով թուականին, Հասխաթունեանի
օրինակին նման կ'է գրուած, եւ ոչ թէ Գ. Ինչ-
պէս կը կարծէ Հ. Ալիսեան, թէ եւ "անհամարն",
ըլլայ այս:

Ասոնցմէ զատ՝ Ստեփանոս Լեհայի Հռիփ-
սիմեան "Եկեղեցին, թաղուած չէ, այլ եկե-
ղեցւոյ պատէն գո՛ւր" միաբաններու յատուկ
գերեզմանոցին մէջ:

Կ. Յ. ԱՍՄԱՆՅԱՆ

ԼԵՀԱՆԱՐԱՆԱՅԱՆ

ՆՈՒՐԱԿ, ՅԱՐԱՊԵՐ

Նուիրակ:

Այս երկու բառերուն վրայ երկու հմուտ
բանասիրաց կողմանէ բաւարար լուսաբանու-
թիւններ տրուեցան արդէն Հանդիսին մէջ: Ես

պիտի համարձակիմ մի նոր հայեացք ալ ներկայացնել, ոչ ըստանները ջնջել զրկել, այլ լրացնելու նպատակաւ: Մտքերը նորոգելու համար հարկ է նախորդ բացատրութիւնները համառօտիւ յառաջ բերել:

Ի. դարու մէջ հռչակ առած վրժանէս քերդոյի՝ նուիրեալ մանանագրականին մէջ առաջին անգամ լինելով Լ. Վկինեան ուշագրութիւն հրատարակէր «Նուիրակ», բառին վրայ, զոր «քաղաքական տիտղոս» մը կը նկատէր կամ «արքունական պաշտօն մը, աստիճան մը»: Եւ ապա հին դասական մատենագրութեան մէջ ալ բառին այս իմաստը հաստատող կիրառութիւնը: Ստուգարանութեանը միայն սակայն հաստատ բան մ'ըսած չէք. յիշած էր մինչև Հիւրշմանը որ՝ չի համարձակիր մէկնել ծագումը կամ իմաստով մը հանդերձել, եւ ք. Պատմականը որ՝ «կը միտի իմանալ իշխան, զօրագլուխ», (Հանդ. 1910, էջ 9):

Այս կէտը պարզաբանէր կը Լ. Վճռեան, առաջարկելով, իբր զուգաստիպ մեր բառին՝ պՆԼ. nivedake (դեպ. nivaedyemi) = ծանուցանեմ, «եւ պրս. nuvid «աւետ», լուր», կազմուած vid արմատէն ni մտնիկով, եւ շատ լաւ բացատրած էր թէ ինչպէս ի հնունդ յառաջիկ պաշտական պաշտօնեաներ կային թագաւորին հրամանը ծանուցանող եւ ներկայութեան ընդունողները առանցնորդ, գաւազան ի ձեռին: Նոյն սովորութիւնը, ինչպէս կ'ըսէ, մինչեւ հիմայ կայ Պարսից արքունեաց մէջ, քէհր իւր Տեօվէ եւ Լաճիպ իւր Տեօվէ տիտղոսներով պատուեալ, որ պաշտօնական հիւրընկալութեան կը՝ կարապետեան, պաշտօնական խոյր ի գլուխ, պաշտօնական հանդերձի եւ գաւազան ի ձեռին:

Այս սովորութիւնը եւ այս կարգ ու սարքը շատ աւելի հին է քան որչափ կը կարծուի, մինչեւ Աքեմենեանց կ'ելլէ:

Պերսեպոլիսի աւերակաց մէջ՝ զոր մէջը ալ 1905ին այցելեցին, գիտեցին, մինչեւ ցայսօր կ'երեւին քարակուռ քանդակներ, որ կը ներկայացնեն ճիշտ մեր իմացած եւ մանրամասնած տեսարանը: Դաշոյն ի մէջ, սաղաւարտ ի գլուխ, ծոպաւոր փողկողնեալ թիկնոց ի յուս, պերճ ժանեկաւոր մոյկեր յոտս, աջ ձեռքը գաւազան եւ ձախով հիւրին աջը բռնած Սաւր մը կը տեսնուի եւ սորա ետեւը շարուած ներս ընդունուած անձինք, ընդ որոնց ալ ձեռքը թագաւորին մատուցանելի նուէրներ:

Տարին անգամ մը կը կատարուէր այս հանդիսութիւնը, արեգական խոյ համաստեղու-

թեան մասն օրը, այն է գիշերահաւասար գարնան, Պարտ 21ին (Ն. Տ.), զոր նուիրուց կը հռչակն (ամանոր), յորում բոլոր նահանգապետը, կուսակալք իրենց կառավարած երկիրներուն տուրքը, հարկը կը տողլէին կը բերէին յոտս արքային, իբր նոր տարւոյ ընծայաբերութիւն կամ բռն անունը տալով Ն- -էր զոր պէտք է իմանալ Ն- -բէր, -ը փոխանած լինելով քը:

Մեր - ին համար զարմանալի չէ այս գերեւ. հայ այբուբենի մէջ՝ ինչպէս ուրիշներ ալ դիտած են, ամենէն անհաստատ, ամենէն երբեք եւ շարժուն է այս տառը, որ ամէն վայրկեանէն գոյն եւ մոյն կը փոխէ: Երբեմն ք, է, Բ իւրեքի կը հակակայ, օ. եւթն = չա, կաշխ(ի) = چش, երբեմն Ի օ. կը. Իր = ڪر իւր կոչ կամ կոյ (կոյուղի), սեւա = سیا, եւն եւն:

Միայն այս չէ, Ն- -երին հետ կը նշնանան գեռ ուրիշներ ալ իբր մէկ արմատոյ շառաւիղներ, նպար, նուպար, հանգերձ իրենց ծնունդներով:

Ինչպէս գիտենք, Նուիրակի տօնը մինչեւ ցայսօր Պարսից մէջ ամենամեծ տօնն է, մեծ քան զարաբականն Երբեք, որոյ հաստատութիւնը կը հանեն մինչեւ առասպելեալ Լամշէյը, եւ այս ամանորական ընծայաբերութիւնն ալ մինչեւ ցայսօր ի յարգի եւ ի կիր է թագաւորէն սկսեալ մինչեւ յետին ժամանակը:

Այլ՝ նուէրը, նուէրին ժամանակը, մաս տուցման եղանակը եւ տեսարանը, աւանդութիւնը, սովորութիւնը, այս ամէնը աչքի առաջ բերելով, ի գեպ չէ՝ խորհել թէ մեր «նուիրակ» - ի գործողական անանցով Ն- -էրն է, պարսից յնչ կամ յնչը որ յայտ ալ է, անոնց մէջ ալ Բի եւ Վի յաճախագէպ փոխանակութեամբ: Եւ թէ նուիրակը իր ամենահին աւամար առաջին անգամ այս առթիւ գործածուած լինի, նշանակելու այն աստիճանաւորը, որ պաշտօն ունէր գաւառակալներու ընդունելութեան ժամանակը եւ եղանակը տնօրինելու եւ զանոնք ներկայացնելու:

Եւտոյ հանգամանքներն աւելի ընդարձակութիւն տուած են բառին եւ «ազդարարի»՝ «ծանուցանող» ի եւ՝ «հրատարակի իմաստներուն ալ տարածած: Երբեմն աստիճանէն առնելով՝ «իշխան, զօրագլուխ», երբեմն ալ իրը անձի նշանակ առնելով գաւազանակիր (βασιδούχος) ու յայտներ են: Այս ամենուն մէջ ալ դարձեալ տիրական գաղափարը նոյն է, ազդարարող, հանդերձող, կարապետող:

Առիթը կը յիշեցնէ ինչ մեր արդի կե-

գուին մէջ գործածուած նախնային բառն ալ, որ ինչպէս յայտնի է, շատ որոշ եւ յստակ իմաստ մ'ունի եւ կը տրուի այն պաշտօնէին, որ կրօնական շատաստութեան մը կողմէն ժամանակ ժամանակ կը հանուի քաղաք քաղաք, գիւղ գիւղ պտտելու եւ հաւատացելու նախնային, պաշտօններ ժողովել բերելու:

Չեմ գիտեր թէ դասական մասնաշաղկապութեան մէջ ալ այս իմաստով գործածուած կայ, եւ թէ երբ, որ հնդկական առաջին անգամ կը սկսի այս մասնաշաղկապութիւնը:

Որ դարուն ալ ելլէ սակայն, ամենաճիշդ եւ ամենագեղեցիկ բացատրութիւն մ'է որ գրեթէ կը ստուգաբանէ բառը, մասնաշաղկապութիւնը: Եւ անգիտակցից զուգահեռութիւն մը չեն կրնար համարիլ եւ զայդ, այնչափ մեկին, յստակ եւ ճիշդ կիրառութիւն մը զուգահեռական չի կրնար լինել, գիտութիւն, հմտութիւն եւ գիտակցութիւն կ'ենթադրուի: Ուրեմն շատ լաւ ծանօթ էին բառին թէ՛ յօրինուածականութեան եւ թէ՛ ծագումնաբանութեան պարագաներուն: Եթէ բուն Սահակ-Մեսրոպեան գրչէն ելած չէ, պատճառը կարծեմ այն է որ, իրենց ժամանակին այդպիսի սովորութիւն մը չլինելուն՝ առիթ չեն ունեցած այդ առումը ալ գործածելու եւ նուիրագործելու:

Շարադար:

Գալով «շարադար, ին, երկրորդ անգամին վրայ խոսիլ աւելորդ է, ամենուն գիտցած սալար (سار)ն է: Մտածելու նիւթ ընծայողը առաջին եզրը «շար»ն է, որուն վրայ երկու բանասերներն ալ միարան կ'երեւին ընդունելու իրր քաղաք (شهر, շաթուր, շաթր — նպ. شہر), իրաւ ալ ամենէն յարմար բառն է զոր ես ալ պատճառ մը չեմ տեսներ ընդունելու:

Սակայն կը խոստովանիմ որ Հանդեսի 1910 թ. 120 էջին մէջ է. Ազնեանի տուած վերջին բացատրութիւնը տեսնելով՝ մաքիս մէջ տարակոյտ ծագեցաւ թէ արդեօք չիտակ է «շար» ընթերցուածը. ուր կամ Բուր կամ Քուր կամ այս իմաստով եւ լով շփոթուելու ընդունակ մի ուրիշ բառ չէ արդեօք: Այս տարակուսանքիս պատճառ առողջ այն աղերսն են որ Եւրոպայի հնդկականը յառաջ կը բերէ Spiegelէն, շեշտելով անոնց ուշադրութեան արժանի հանգամանքը: Ահա թէ ինչ բան է եւրոպայի ծանօթ գիտնականը, զոր է. Ազնեանէն կ'օրինակեմ:

«Դարձեալ արքունեաց կը հային Հայերէն «Սենեկապան, Սենեկապետ» (سنةکده, 106, Ղազար, 109) կուռած պաշտօնայք, ասոնց մէջ նշանաւոր կը հանդիսանայ յատկապէս մին, զոր շահնամակն անուանէր (شاهنامه) կը կոչէ. ասոր պաշտօնն էր թագաւորին ներկայանալ ուղղներու մէջ միջնորդել...»:

Չանձնելով չափն ահագին, ստուար շահնամակը թղթաւորու եւ որոնելու այդ բառը եւ հարկ ալ չկայ. կրնաք յենուլ Spiegelի պէս խղճաւոր անձին վկայութեանը վրայ: Արդ ինչ է այս Սուրբ-Բուր. մեր յարգելի բառաքնիք ասոր մէջ «նուերներու վերահսկող», որով եւ «նուիրակ»ը, չեն տեսներ արդեօք մեզի հետ: Ինչ աւելի հաստատուի եւ համոզուի քան այդ բարբառութիւնը, ուր երկու բառերն ալ որոշ որոշ իրենց դերը եւ բնութիւնը կը յայտնեն. ուր յիշ իւր հոլանի պարզութեան մէջ իւր իսկական իմաստը (چ = բերք, բարիք) կը ներկայացնէ:

Եւ որովհետեւ նախնի բարուց եւ սովորութեանց պատմիչ է ֆիրդուսին, ամենեւին զարմանալի չէ, եթէ այնչափ ճշգրտեմամբ եւ յստակութեամբ աւանդած է մեզ իրն ալ բառն ալ, իր ջանքով սակայն գտնել այս բառը, գիտնալու թէ ինչ առիթն եւ որ պարագային գործածուած է:

Եւ քանի որ Նախնային Էւրոպայի մի եւ նոյն անձին վրայ գործածուած են իրեր մի եւ նոյն աստիճանը կամ պաշտօնը յայտնող պատուանուն, յայտնի է որ տարբեր չէին կրնար լինել այս բառերը, ինչպէս որ չեն. մին՝ Նախնային, աւելի սեղմ եւ ամփոփ, միւսը՝ Էւրոպայի, աւելի տարածուն եւ մեկնողական ձեւի տակ մի եւ նոյն իմաստը ներկայացնելով: Եթէ շարադար լինի եւ եթէ Բար-Կամ Պարսադար, զօրութիւնը բառին նոյն կը մնայ, յորում ես ալ համաձայն եմ նախորդ բանասերներուն, սակայն կ'արժէ որ ճշգրտի լուրս ընթերցուածը, որով բոլորովին վերար պիտի ընդգրկեն թէ՛ պատմութիւնը եւ թէ՛ բանասիրութիւնը, որք առանց ասոր ալ արդէն իրարու ներգաղափար կ'երեւին:

Յ. ԹԻՐԵԱՆԻԱՆ

